

Rozdział 6

Riziko chudoby a sociálního vyloučení v Česku a Polsku: nejzranitelnější skupiny populace v retrospektivě let 2010 až 2020

Eva Kovářová

VŠB – Technická univerzita Ostrava

e-mail: eva.kovarova@vsb.cz

ORCID: 0000-0002-1548-6889

Ivana Čermáková

VŠB – Technická univerzita Ostrava

e-mail: ivana.cermakova@vsb.cz

ORCID: 0000-0003-3208-6374

Cytuj jako: Kovářová, E. i Čermáková, I. (2023). Riziko chudoby a sociálního vyloučení v Česku a Polsku: nejzranitelnější skupiny populace v retrospektivě let 2010 až 2020. W: B. Drelich-Skulska, M. Sobocińska, A. Tomášková (red.), *Ekonomiczne, zarządcze i społeczno-kulturowe wymiary relacji polsko-czeskich* (s. 119-143). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.

JEL Classification: I30, I32, I38

Abstrakt: Snížení výskytu chudoby a sociálního vyloučení patří k dlouhodobým prioritním cílům jak Evropské unie, tak také jejich jednotlivých členských států. Chudobu a sociální vyloučení lze považovat za sociálně-ekonomické jevy, které výrazně ovlivňují kvalitu života populace a narušují sociální soudržnost. Z tohoto důvodu formulovala v roce 2010 Evropská komise svůj závazek, a to snížit počet osob žijících v riziku chudoby o 20 milionů do roku 2020 ve srovnání s rokem 2008. Tento evropský cíl byl podpořen národními cíli členských zemí. Své cíle formulovaly také Česko a Polsko, a představily je v rámci svých národních programů reforem v roce 2011. Obě země své závazky splnily v průběhu let 2010 až 2020. Při respektování evropské metodiky pro monitorování chudoby a sociálního vyloučení došlo k výraznému snížení výskytu rizika chudoby a sociálního vyloučení. Avšak podrobnější analýza ukázala, že pokrok nebyl jednotný v rámci definovaných skupin populace. Populace ve věku do 24 let, populace seniorů, populace s nižším vzděláním či domácnosti rodičů samoživitelů zůstaly v relativně vyšším riziku chudoby nebo sociálního vyloučení, nebo se dokonce výskyt chudoby a sociálního vyloučení v těchto segmentech populace mezi prvním a posledním rokem sledovaného období zvýšil.

Klíčová slova: AROPE, Česko, Polsko, Evropská unie, chudoba, sociální vyloučení, strategie Evropa 2020.

6.1. Úvod

Chudoba patří mezi stěžejní sociálně-ekonomické problémy, a je řešena jak ve všech vyspělých, tak rozvojových zemích. Zatímco v rozvojové Africe či Asii je prioritou veřejných politik, a zejména sociální politiky, eliminace absolutní chudoby, v evropských zemích se pozornost dlouhodobě zaměřuje na relativní chudobu a v prostředí členských zemí Evropské unie také na sociální vyloučení. Prioritní cíle zaměřené na podporu ekonomického růstu spojeného se sociálním začleňováním jsou pravidelně formulovány jak na úrovni Evropské komise, tak jednotlivých členských států. V období let 2010 až 2020 se stěžejním strategickým dokumentem Evropské unie stala strategie Evropa 2020, která formulovala závazek (cíl) snížit počet osob ohrožených chudobou o 20 milionů. Tento cíl byl následně promítnut do národních závazků jednotlivých členských států, které mají rozhodující pravomoc při formulaci cílů a nástrojů svých sociálních politik.

Česká republika (dále jen Česko) a Polská republika (dále jen Polsko), jakožto členské státy Evropské unie, také doplňují ve svých strategických dokumentech priority formulované na evropské úrovni. V návaznosti na strategii Evropa 2020, přijaly své národní závazky týkající se snížení počtu osob žijících v riziku chudoby nebo sociálního vyloučení. V průběhu let 2010 až 2020, usílovala Česká republika o snížení počtu těchto osob o 100 tisíc, zatímco Polsko o 1,5 milionů (ve srovnání s rokem 2008). Obě země své národní závazky splnily. Avšak pokles výskytu chudoby a sociálního vyloučení nebyl ve všech skupinách populace jednotný. U určitých skupin populace došlo k nárůstu výskytu rizika chudoby a sociálního vyloučení. Proto je důležité pro tvůrce sociální politiky znát tyto zranitelné skupiny a zacílit na ně adekvátní nástroje sociální politiky či nástroje jiných veřejných politik.

Následující studie předkládá výsledky výzkumu zaměřeného na zhodnocení rizika chudoby nebo sociálního vyloučení v Česku a Polsku. Cílem výzkumu bylo zhodnotit výskyt chudoby a sociálního vyloučení v nadefinovaných skupinách populace Česka a Polska v období let 2010 až 2020 s využitím kompozitního indikátoru „v riziku chudoby nebo sociálního vyloučení“, srovnat tyto dvě země mezi sebou a zasadit vývoj v Česku a Polsku do širšího rámce situace ve všech členských zemích Evropské unie. Výzkum využil metody komparační analýzy, zejména byly využity nástroje grafické analýzy. Teoretická východiska vycházejí z provedené rešerše relevantní odborné literatury, strategických a programových dokumentů Evropské komise, Česka a Polska. Výsledky jsou v závěru také interpretovány v kontextu dalšího vývoje v průběhu let 2021 a 2022, neboť pandemie covid-19 i válečný konflikt na Ukrajině přinesly a přinášejí nové výzvy pro sociální stabilitu v Česku a Polsku.

6.2. Teoretické a sociálně-politické ukotvení konceptů chudoby a sociálního vyloučení v Česku a Polsku

Chudobu a sociální vyloučení lze považovat za sociálně-ekonomické jevy, které výrazně ovlivňují kvalitu života populace jak ve vyspělých, tak rozvojových zemích. Z tohoto důvodu představuje úsilí o snížení výskytu chudoby tradiční a legitimní cíl sociálních politik všech zemí (Ravallion, 2019), a prioritou je mu přiřazena i na mezinárodní úrovni v rámci Agendy 2030 pro udržitelný rozvoj a návazných Cílů udržitelného rozvoje.

Z hlediska teoretického ukotvení lze kategorie chudoba a sociální vyloučení obsahově odlišit, a to přesto, že v reálném prostředí je jejich vztah zpravidla těsný. Chudoba je podstatně starší sociálně-ekonomickou kategorií než sociální vyloučení. Je všeobecně považována za situaci, kdy osoba žije v podmínkách materiální deprivace, a je popisována jako důsledek selhání v distribuci příjmů a bohatství, nebo také jako důsledek chování těch, kteří v této distribuci selhávají (Dean, 2016). Chudoba je tak ztotožňována s nedostatkem materiálních aktiv (Estivill, 2003) či nedostatečnými příjmy (Sen, 2000), a je doprovázená různými formami deprivace (Krebs et al., 2015). Konceptně je rozlišena v literatuře absolutní a relativní chudoba. Zejména od konce 70. let 20. století se prosadil ve vyspělých zemích koncept relativní chudoby představený Peter Townsendem. Townsend (1979) definoval chudobu jako situaci, kdy osoby postrádají zdroje pro zajištění svých potřeb tak, že jsou vyloučeny z participace na aktivitách, životních podmínkách a vybavení, které jsou běžné, nebo přinejmenším široce podporované nebo schválené ve společnosti, ve které žijí.

Sociální vyloučení lze teoreticky vymezit jako výsledek souběhu více sociálních a ekonomických problémů (Kovářová et al., 2019), mezi které lze zařadit nezaměstnanost, nízkou úroveň dovedností, nízké příjmy, nízkou kvalitu bydlení, nízkou kvalitu zdraví či narušení rodinných vztahů. Na rozdíl od chudoby je v rámci zkoumání sociálního vyloučení věnována pozornost také procesům k němu vedoucím. Pojem sociální vyloučení tak lze považovat za obsahově širší pojem než chudobu, neboť chudoba může být jen jednou z příčin nebo důsledků sociálního vyloučení. Avšak ne všichni sociálně vyloučení musí být chudí, a ne všichni chudí musí být sociálně vyloučení (Mareš & Sirovátka, 2008). Sociální vyloučení jako koncept také reaguje na nové rysy chudoby patrné ve vyspělých zemích od 80. let 20. století. Samotný pojem sociální vyloučení se považuje za vágní, jeho komplexnější teoretické uchopení lze datovat až do 90. let 20. století a je vztahováno především k paradigmátům sociálního vyloučení definovaným Hilary Silver nebo diskurzům sociálního vyloučení v interpretaci Ruth Levitas.

Silver (1994) definuje sociální vyloučení jako vyloučení z živobytí; jistého trvalého zaměstnání, příjmů; vlastnictví, úvěrů, půdy, bydlení; minimální nebo převažující spotřeby; vzdělání, dovedností či kulturního kapitálu; benefitů poskytovaných v rámci uplatnění státu blahobytu; občanství či rovnosti před zákonem, participace na demokratickém procesu; ze spotřeby veřejných statků atd. Silver (1994) rozeznává tři paradigmatata sociálního vyloučení, a to paradigma solidarity (interpretuje sociální vyloučení jako důsledek porušení sociálních závazků mezi jedincem a společností); paradigma specializace (pojímá sociální vyloučení jako důsledek sociálního odlišení, dělby práce a separace sfér, sociální vyloučení tak má více mikrosociologických příčin) a monopolní paradigma (chápe sociální vyloučení jako důsledek formování monopolních skupin, tj. skupin disponujících moci, které znemožňují přístup jedincům stojícím mimo tyto skupiny ke zdrojům. Levitas (1998) rozlišuje tři politické diskurzy sociálního vyloučení, a to diskurz sociální integrace, diskurz redistribuce a diskurz moralizující či morální. Tyto diskurzy umožňují Levitas postihnout příčiny sociálního vyloučení, které hledá buď na trhu práce (diskurz sociální integrace), nebo v nerovné distribuci zdrojů a chudobě (diskurz redistribuce), či v chování a osobnostních charakteristikách samotných vyloučených (morální diskurz).

První oficiální definice chudoby byla na půdě Evropských společenství/Evropské unie přijata Radou ministrů v roce 1984. Definice vymezila, že chudí jsou ti, jejichž „zdroje (materiální, kulturní a sociální) jsou tak limitovány, že jsou vyloučeni z minimálního akceptovatelného způsobu života v členských státech, ve kterých žijí“ (Rada ministrů, 1985, čl. 1, odst. 2). V 90. letech došlo na půdě Evropské unie k rozšíření témat v sociální oblasti o sociální vyloučení, které bylo interpretováno v kontextu diskurzů Ruth Levitas, a to konkrétně diskurzu sociální integrace a diskurzu redistribuce (Mareš, 2006). Samotná Evropská komise představila sociální vyloučení jako vícerozměrný fenomén ovlivňující sociální kohezi členských států. Definovala jej jako stav či situaci jdoucí nad rámec nedostatečných příjmů či participace na pracovním životě, neboť sociální vyloučení může být rozeznáváno i v oblastech jako jsou bydlení, vzdělání, zdraví, nebo přístup ke službám (Evropská komise, 1992). Zhruba od 90. let 20. století jsou pojmy chudoba a sociální vyloučení užívány v dokumentech a statistikách Evropské unie souběžně, a úsilí o snížení rizika chudoby a sociálního vyloučení je řazeno mezi hlavní priority Evropské komise.

V české odborné literatuře je chudoba standardně interpretována v jejím základním koncepčním vymezení, kdy je rozlišována chudoba absolutní a relativní. Avšak v souvislosti s posuny ve výskytu a příčinách chudoby je rozlišována také chudoba stará a nová, resp. horizontální a vertikální (viz např. Krebs et al., 2015; Nedomová & Špiláčková, 2014). O staré (horizontální) chudobě se

hovoří v souvislosti s chudobou, která je nezávislá na trhu práce, naopak nová (vertikální chudoba) souvisí s postavením jedinců na trhu práce. Při sledování výskytu chudoby je statisticky sledována v Česku relativní chudoba, kdy hranice příjmové chudoby je vyjadřována jako určité procento mediánu příjmů (Večerník & Mysíková, 2015). Upřednostněn je metodický postup Evropské komise, primárně je tedy hranice příjmové chudoby stanovena na úrovni 60 % mediánu národního vyrovnaného příjmu.

Z hlediska praktické realizace sociální politiky zůstala chudoba jako sociální událost v Česku legislativně neukotvena. Česká legislativa však specifikuje tzv. hmotnou nouzi, za kterou považuje situaci, kdy osoba nebo domácnost nemá dostatečné příjmy a její celkové sociální a majetkové poměry neumožňují uspokojení základních životních potřeb na úrovni ještě přijatelné pro společnost. Současně si tyto příjmy nemůže osoba či domácnost z objektivních důvodů zvýšit (MPSV, 2023; Zákon č.111/2006 Sb.). Přestože statisticky je sledován výskyt relativní chudoby, její hranice, stanovená na úrovni příjmů či spotřeby, není také legislativně specifikována. V rámci systému státní sociální podpory a sociální pomoci se rozhodné příjmy při testování příjmů žadatelů odvozují od životního minima. Na rozdíl od chudoby je však explicitně v legislativě zakotven pojem sociální vyloučení, který je definovaný jako vyčlenění osoby mimo běžný život společnosti a nemožnost se do něj zapojit v důsledku nepříznivé sociální situace. Pojem nepříznivá sociální situace pak označuje oslabení nebo ztrátu schopnosti jedince, z důvodu „věku, nepříznivého zdravotního stavu, pro krizovou sociální situaci, životní návyky a způsob života vedoucí ke konfliktu se společností, sociálně znevýhodňující prostředí, ohrožení práv a zájmů, trestnou činností jiné fyzické osoby nebo z jiných závažných důvodů“, řešit svou situaci tak, aby bylo podpořeno jeho sociální začlenění a nedošlo k sociálnímu vyloučení (Zákon č. 108/2006 Sb., §3).

Také v polské odborné literatuře je standardně interpretována chudoba v absolutním a relativním pojetí (viz např. Jewczak & Korczak, 2019; Kowalczyk & Kaminski, 2021; Plecka, 2001; Szulc, 2006). Obdobně jako v Česku, koncepty chudoba a sociální vyloučení nejsou v polské legislativě explicitně definovány, avšak chudoba je zařazena mezi sociální události, které jsou řešeny prostřednictvím sociální pomoci (Ustawa o pomocy... 2004; Evropská komise, YouthWiki, 2022). Z hlediska monitoringu výskytu chudoby polský statistický úřad pracuje se třemi koncepty chudoby, a to s chudobou absolutní (extrémní) odvozovanou od existenčního, resp. životního minima; zákonnou, resp. statutární chudobou (daná výši rozhodného příjmu pro přiznání peněžitých dávek ze sociálního systému); relativní chudobou (s hranicí chudoby stanovenou na úrovni 50 % průměrných výdajů domácností) (European Anti-Poverty Network, 2022; Główny Urząd Statystyczny [GUS], 2022).

6.3. Priority Česka a Polska v oblasti redukce chudoby a sociálního vyloučení v kontextu agendy strategie Evropa 2020

Česko a Polskou jsou od 2004 členy Evropské unie a z hlediska jejich ekonomické úrovně je možno zařadit obě země mezi vyspělé, resp. rozvinuté tržní ekonomiky. Přesto, podobně jako i v dalších členských zemích EU, v nich stále přetrvává u určitých skupin populace poměrně vysoké riziko vzniku chudoby nebo sociálního vyloučení. Od 70. a 80. let se úsilí o snížení chudoby stalo jedním z témat Evropských společenství a posléze od 90. let Evropské unie. Naplno se však stalo součástí strategických cílů Evropské unie na summitu v Lisabonu v roce 2000 a v následné Lisabonské strategii. Na Lisabonskou strategii navázala v roce 2010 agenda Evropské komise formulovaná ve strategii Evropa 2020. Dokument představil strategické cíle Evropské komise na období let 2010 až 2020. Pozornost byla věnována tematickým oblastem jako je zaměstnanost, chudoba a sociální vyloučení, vzdělání, výzkum, vývoj a inovace, a klimaticko-energetická politika. Součástí strategie Evropa 2020 byla také formulace konkrétních cílů (závazků), které měly být dosaženy do roku 2020. V rámci priority nazvané „růst podporující začlenění“ byl formulován požadavek „podporovat ekonomiku s vysokou zaměstnaností, jež se bude vyznačovat sociální a územní soudržností“ (Evropská komise, 2010, s. 5). Konkrétní cíl byl pak formulován jako snížení počtu osob ohrožených chudobou o 20 milionů, resp. jako snížení počtu Evropanů žijících pod vnitrostátní hranicí chudoby o 25 %. Strategie také jednoznačně identifikovala propojenost formulovaných priorit a cílů, když uvedla, že vyšší vzdělání zlepšuje zaměstnatelnost a zvýšení zaměstnanosti přispívá ke snižování chudoby (Evropská komise, 2010).

V návaznosti na strategii Evropa 2020 byla přijata metodika pro statistické sledování chudoby a sociálního vyloučení, a představen tak byl kompozitní či souhrnný ukazatel „v riziku chudoby nebo sociálního vyloučení“ (*at risk of poverty or social exclusion rate*, AROPE). Ten umožňuje sledovat počet či podíl osob v riziku chudoby nebo sociálního vyloučení ve všech členských zemích Evropské unie. Indikátor obsahuje tři samostatně statisticky sledované indikátory (komponenty), a to (Eurostat, 2021a):

- ▶ v ohrožení chudobou – indikátor sleduje počet nebo podíl osob žijících v domácnostech s vyrovnaným čistým disponibilním příjmem nižším než 60 % mediánu tohoto příjmu po sociálních transferech, kdy příjem je definován na národní úrovni;

- ▶ závažná materiální deprivace – indikátor sleduje počet nebo podíl osob, jejichž životní podmínky jsou omezeny a domácnosti nejsou schopny uhradit alespoň 4 z 9 konkrétně nadefinovaných materiálních položek¹;
- ▶ nízká pracovní intenzita – indikátor sleduje podíl obyvatel ve věku 0 až 59 let žijících v domácnostech s nízkou pracovní intenzitou. Ta je definovaná jako 20 % jejich celkového pracovního potenciálu v předchozím roce.

Za osoby ohrožené chudobou nebo sociálním vyloučením pak jsou považovány osoby podchycené alespoň jedním z uvedených indikátorů (Kovářová et al., 2019). Souhrnný indikátor „v riziku chudoby nebo sociálního vyloučení“ postihuje osoby a domácnosti žijící v riziku příjmové chudoby a okrajově také v podmínkách sociálního vyloučení. Vybrané aspekty sociálního vyloučení jsou zohledněny v ukazateli materiální deprivace (v kontextu nemožnosti se podílet na ve společnosti běžných aktivitách) nebo jsou podchyceny v rámci indikátoru nízké pracovní intenzity.

Národní cíle členských států Evropské unie navázané na strategii Evropa 2020 měly být analogické k hlavním cílům deklarovaným strategií. K jejich formulaci a hodnocení byly využívány národní programy reform, které jsou součástí mechanismu koordinace hospodářských politik členských států Evropské unie. Česko a Polsko v návaznosti na strategii přijaly své národní závazky týkající se snížení počtu osob v riziku chudoby nebo sociálního vyloučení. Česko se zavázalo snížit počet těchto osob o 100 tisíc, Polsko o 1,5 milionu do roku 2020 (ve srovnání s rokem 2008). Obě země své závazky v období let 2010 až 2020 splnily².

V roce 2021 Evropská komise podpořila agendu směřující ke snížení výskytu chudoby a jejich rizik přijetím Akčního plánu pro evropský pilíř sociálních práv. Akční plán definoval tři sociální cíle, kterých chce Evropská unie dosáhnout do roku 2030. Cíle se týkají zvýšení zaměstnanosti populace ve věku 20 až 64 let, dalšího vzdělávání dospělých, a také snížení počtu osob v riziku chudoby nebo sociálního vyloučení o přinejmenším 15 milionů (z toho min. 5 milionů dětí) (Evropská komise, 2021). Členské státy EU představily své národní cíle na setkání ministrů zaměstnanosti a sociálních věcí v červnu roku 2022. Česko

¹ Materiální deprivace je určena jako neschopnost zaplatit nájem, hypotéku nebo účty za služby; zajistit vytápění domu; čelit neočekávanému výdaji; jíst pravidelně maso nebo bílkoviny; jet na dovolenou; mít televizi, pračku, auto nebo telefon.

² V rámci hodnocení Evropské komise (2019) bylo Polsko zařazeno mezi země, kde došlo k největšímu poklesu hodnoty kompozitního indikátoru „v riziku chudoby nebo sociálního vyloučení“, a to v souvislosti poklesem výskytu závažné materiální deprivace. V Česku naopak došlo k poklesu počtu osob žijících v domácnostech s nízkou pracovní intenzitou.

se v rámci svého cíle zavázalo snížit počet osob v riziku chudoby nebo sociálního vyloučení o 120 tisíc, Polsko pak bude usilovat o snížení počtu těchto osob o 1,5 milionů (Evropská komise, 2021).

6.4. Skupiny populace v riziku chudoby nebo sociálního vyloučení v Česku a Polsku v období let 2010 až 2020

Při sledování výskytu chudoby se zpravidla pracuje s konceptem objektivní chudoby, tj. hledají se objektivní kritéria pro měření chudoby, která umožní oficiálním autoritám určit, kdo je chudý a kdo ne. Tato kritéria mohou být vztažena buď k peněžnímu vyjádření příjmů nebo spotřeby domácností. Tím je aplikován jednorozměrný přístup k měření chudoby. Dále lze při měření chudoby sledovat uspokojení potřeb osob nebo domácností ve vztahu k nadefinované skupině materiálních položek a jejich případnou deprivaci. Pak se hovoří o vícerozměrném přístupu k měření chudoby.

6.4.1. Vymezení zranitelných skupin populace ve vztahu k chudobě a sociálnímu vyloučení

Při monitoringu výskytu rizika chudoby a sociálního vyloučení je zpravidla věnována pozornost určitým specifickým skupinám osob a domácností. Vyšší rizika úpadku do chudoby nebo sociálního vyloučení jsou nejčastěji dávana do souvislosti s nízkou úrovní vzdělání či nezaměstnaností (Evropská komise, 2010; Papadakis et al., 2020). Nárůst rizika chudoby je také vyhodnocován z hlediska příslušnosti osob k určitým specifickým věkovým skupinám populace, kdy je pozornost zaměřena především na nezaopatřené děti a seniory³.

Nízká úroveň vzdělání je zdůrazňována také v souvislosti s mezigeneračním přenosem chudoby nebo sociálního vyloučení (Mihai et al., 2015). Limani et al. (2020) vysvětlují, že na úrovni Evropské unie je výskyt relativní chudoby mezi dětmi, jejichž rodiče mají nízkou úroveň vzdělání, vyšší než v případě dětí, jejichž rodiče mají středoškolské či vysokoškolské vzdělání. Neubourg et al. (2012) potvrzuje, že děti rodičů s nižší úrovní vzdělání čelí vyššímu riziku deprivace. Avšak dodávají, že v některých zemích jsou více ohroženy deprivací i děti se

³ Významný posun ve výskytu chudoby v těchto dvou skupinách populace přinesla v členských zemích Evropské unie globální ekonomická a finanční krize v letech 2008 až 2010 (Antczak & Zaidi, 2016; Ebbinghaus, 2021). Výskyt chudoby podle Antczaka a Zaidiho vzrostl mezi dětmi, mladými lidmi a pracujícími dospělými, zatímco došlo k poklesu výskytu chudoby mezi populací seniorů (osoby starší 65 let).

vzdělanějšími rodiči, a upozorňují, že důležité je také sledovat dostupnost zaměstnání pro rodiče s vyšším vzděláním a pracovní intenzitu rodičů. Vyšší riziko dětské chudoby nebo deprivace je dáváno do souvislosti také s existencí domácností s jedním rodičem (Chzhen a Bradshaw, 2012; Neubourg et al., 2012). Tyto domácnosti čelí vyššímu riziku chudoby i v případě, že rodič pracuje (Nieuwenhuis & Maldonado, 2017).

6.4.2. Aplikace metodiky Evropské komise pro sledování rizika chudoby a sociálního vyloučení

Jak již bylo uvedeno výše, chudoba, resp. riziko chudoby je vztaženo dle metodiky Evropské komise k hodnocení výše příjmů domácností, které jsou posuzovány ve vztahu k mediánu národního vyrovnaného čistého disponibilního příjmu (Rodrigues, 2014). Za osoby v riziku chudoby se považují podle této metodiky ty osoby, jejichž příjem je nižší než 60 % tohoto mediánu. Takto definovaný indikátor pro měření chudoby je však považován odborníky za ne úplně vhodný, neboť je spíše ukazatelem příjmové nerovnosti či rozložení příjmů ve společnosti než ukazatelem chudoby (Copeland & Daly, 2014; Nolan & Whelan, 2011). Tento metodický nedostatek indikátoru se projevuje mimo jiné v tom, že nižší prevalence chudoby je následně zaznamenávána v členských zemích EU s nižší příjmovou nerovností.

Indikátor rizika příjmové chudoby byl představen jako součást Laekenských indikátorů v roce 2001, a byl následně převzat také do agendy navázané na strategii Evropa 2020. Tato agenda následně rozšířila metodiku Evropské komise o sledování výskytu materiální deprivace. To přiblížilo měření výskytu chudoby v členských zemích EU k vícerozměrnému chápání chudoby (Alkire & Apablaza, 2016), neboť sledování deprivace z hlediska konkrétních materiálních potřeb má blíže k vícerozměrnému měření chudoby. Zaveden byl také indikátor sledující počty osob žijící v domácnostech s nízkou pracovní intenzitou, který nahradil ukazatel postihující osoby žijící v domácnostech bez zaměstnání. Ten byl v minulosti také představen jako součást Laekenských indikátorů. Všechny tři indikátory následně vytvořily komponenty souhrnného indikátoru „v riziku chudoby nebo sociálního vyloučení“. I přes rozšíření metodiky pro sledování výskytu chudoby a sociálního vyloučení na úrovni EU i v jejích členských zemích, zůstalo sociální vyloučení v jeho evropské metodice komplexněji nepodchyceno. Zejména indikátor materiální deprivace byl koncipován spíše jako ukazatel vícerozměrné, avšak stále materiální chudoby než jako ukazatel postihující sociální vyloučení v jeho širších souvislostech. V návaznosti na přijatý Akční plán pro evropský pilíř sociálních práv byla opět metodika Evropské komise pro sledování výskytu chudoby a sociálního vyloučení upravena. Modi-

fikace se dotkly druhého a třetího komponentu souhrnného ukazatele „v riziku chudoby nebo sociálního vyloučení“⁴. Aktuální propracovanější metodika již lépe podchycuje výskyt nejen chudoby, ale i sociálního vyloučení v členských zemích Evropské unie.

6.4.3. Zranitelné skupiny populace ve vztahu k chudobě a sociálnímu vyloučení v Česku a Polsku

Česko a Polsko aplikují metodiku Evropské komise navrženou v návaznosti na cíle strategie Evropa 2020 v rámci statistického šetření EU-SILC (průzkum zaměřený na příjmy a životní podmínky). Toto statistické šetření bylo v obou zemích zahájeno v roce 2005, a umožňuje získat statistická data srovnatelná s ostatními členskými státy Evropské unie. Zatímco Česko preferuje tuto metodiku i pro sběr dat pro národní účely, v Polsku jsou upřednostněny národní koncepty chudoby (viz 2. kapitola). Výzkum, jehož výsledky jsou prezentovány dále, byl založen na respektování evropské metodiky a využil srovnatelná data dostupná ve statistické databázi Eurostat. Data byla stažena v prosinci roku 2022 a jsou plně v souladu s metodikou pro sledování chudoby a sociálního vyloučení vázanou na strategii Evropa 2020.

Cíl a metodika výzkumu

Výzkum, jehož výsledky jsou dále prezentovány, využil především metody komparační analýzy. Ta byla zaměřena na zhodnocení výskytu rizik chudoby nebo sociálního vyloučení u nejzranitelnějších skupin populace v Česku a Polsku. Cílem výzkumu bylo zhodnotit výskyt chudoby a sociálního vyloučení v nadefinovaných skupinách populace Česka a Polska v období let 2010 až 2020 s využitím kompozitního indikátoru „v riziku chudoby nebo sociálního vyloučení“, srovnat tyto dvě země mezi sebou a zasadit vývoj v Česku a Polsku do širšího rámce situace ve všech členských zemích Evropské unie. Pro specifikaci zranitelných skupin populace byla využita tři definiční kritéria, rozlišující specifické skupiny osob či domácnosti v rámci celkové populace. Osoby ohrožené chudobou nebo sociálním vyloučením byly členěny z hlediska věku a úrovně dosaženého vzdělání, domácnosti byly členěny z hlediska svého složení.

⁴ Konkrétně byly aktualizovány dva dílčí ukazatele, a to indikátory postihující osoby žijící v podmínkách materiální deprivace a v domácnostech s nízkou pracovní intenzitou. Nově byl představen ukazatel závažné materiální a sociální deprivace sledující počet osob, které si nemohou dovolit 7 ze 13 definovaných položek, přičemž položky postihující deprivaci jsou definovány buď na úrovni celé domácnosti nebo dané osoby (např. internetové připojení, výměna onošného ošacení, nebo volnočasové aktivity). Indikátor postihující nízkou pracovní intenzitu byl modifikován zvýšením věkového limitu z 59 na 64 let (Eurostat, 2021b, 2021c).

Komparační analýza byla rozdělena do dvou částí.

1. Analyzován byl celkový výskyt rizika chudoby nebo sociálního vyloučení v Česku a Polsku, a to z hlediska dynamiky vývoje hodnot zvoleného ukazatele „v riziku chudoby nebo sociálního vyloučení“ (AROPE). Hodnocena byla také průměrná hodnota tohoto ukazatele (definovaná jeho aritmetický průměr hodnot AROPE za sledované období let 2010 až 2020), a to pro komparaci se situací v ostatních členských zemích EU. Členské země byly rozděleny do čtyř kategorií podle průměrné hodnoty ukazatele AROPE, přičemž hranice pro kategorizaci byly stanoveny na 16 %, 20 % a 25 %.
2. Analyzován byl výskyt rizika chudoby nebo sociálního vyloučení u vybraných skupin populace definovaným z hlediska:
 - a. věku ohrožené populace, tj. pozornost byla věnována výskytu dětské chudoby (populace ve věku do 16 let), chudoby mladých (populace ve věku 16 až 24 let), chudoby populace v produktivním věku (populace ve věku 25 až 54 let) a populace seniorů – osob v postproduktivním věku (populace starší 65 let).
 - b. úrovně dosaženého vzdělání, tj. pozornost byla věnována skupinám populace starším 18 let definovaným podle dosažené úrovně vzdělání při respektování ISCED 2011. Konkrétně byly rozlišeny tři skupiny populace dle dosaženého vzdělání, a sice pokrývající stupně vzdělání 0-2, 3-4, 5-8.
 - c. složení domácností, kde pozornost byla věnována nárůstu či poklesu výskytu rizika chudoby nebo sociálního vyloučení v domácnostech jednotlivců – seniorů a domácnostech se závislými dětmi, a to s ohledem na výsledky předchozích částí analýzy.

Také druhá část komparační analýzy sledovala trend vývoje hodnoty ukazatele AROPE v období let 2010 až 2020 v rámci definovaných skupin populace, přičemž srovnání výskytu rizika chudoby nebo sociálního vyloučení v Česku a Polsku bylo provedeno pro první a poslední rok sledovaného období (tedy roky 2010 a 2020). Také v této části analýzy bylo provedeno srovnání průměrné hodnoty ukazatele AROPE pro definované skupiny populace s ostatními členskými zeměmi Evropské unie.

V rámci komparační analýzy jsou využity metody explorační statistiky, zejména jsou využity metody grafické analýzy dat a kontingenční tabulky. Na výsledky analýzy navazuje diskuze o nárůstu rizik chudoby a sociálního vyloučení v souvislosti s pandemií covid-19 a ozbrojeným konfliktem na Ukrajině, které vedly k nárůstu spotřebitelských cen a poklesu ekonomické aktivity části populace. Lze totiž předpokládat, že zranitelnost zkoumaných skupin populace se v kontextu tohoto vývoje zvyšuje.

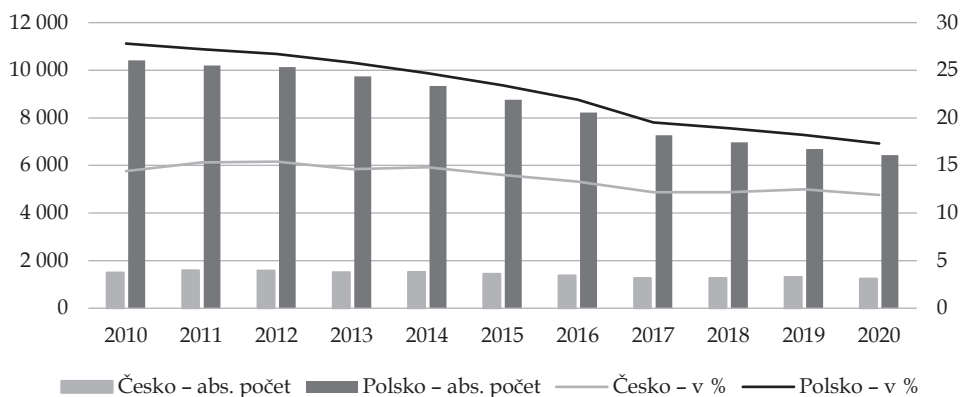
Celkový výskyt rizika chudoby nebo sociálního vyloučení v Česku a Polsku

Strategie Evropa 2020 přijatá Evropskou komisí byla reakcí na globální ekonomickou a finanční krizi, která naplno postihla (i když v různé intenzitě) členské státy Evropské unie v roce 2009, a která přinesla pro evropskou integrační spolupráci i členské státy nové výzvy. Na strategii navázala na úrovni členských států formulace národních cílů a programů reforem. Národní program Česka přijatý pro rok 2011 si vytýčil za cíl udržet počet osob žijících v riziku chudoby, materiální deprivace či v domácnostech bez zaměstnání v roce 2020 na stejné úrovni jako v roce 2008, a zároveň specifikoval, že Česká republika vynaloží úsilí ke snížení počtu těchto osob o 30 tisíc (Evropská komise, 2011a). Avšak posléze byl tento cíl upraven, a došlo k navýšení počtu osob, u nichž má dojít ke snížení rizika chudoby nebo sociálního vyloučení, na 100 tisíc (Vláda ČR, 2023). Také Polsko představilo v rámci svého národního programu reforem v roce 2011 svůj cíl týkající se redukce rizik chudoby a sociálního vyloučení, a sice takto „snížení počtu osob v riziku chudoby a/nebo vyloučení a/nebo žijících v domácnostech pracujících osob nebo v domácnostech s nízkou pracovní intenzitou o 1,5 milionů osob“ (Evropská komise, 2011b, s. 6), a to opět ve srovnání s rokem 2008.

V roce 2008 žilo v Česku podle údajů Eurostatu v riziku chudoby nebo sociálního vyloučení 1,566 milionů osob. Pokud bylo tedy cílem České republiky snížit počet těchto osob o 100 tisíc, z rizika chudoby nebo sociálního vyloučení mělo být vyjmuto pouze 6,39 % postižených osob. Formulovaný cíl lze považovat za málo ambiciózní, což se projevilo také na tom, že byl poměrně rychle dosažen. Podle údajů Eurostatu (2022) kumulativní rozdíl ve srovnání s rokem 2008 překročil hranici 100 tisíc již v roce 2015. V Polsku žilo v roce 2008 v podmínkách chudoby nebo sociálního vyloučení 11,491 milionů osob a cílem tak bylo snížit tento počet o 13,05 %. Cíl se jeví jako ambicióznější, a to i z důvodu relativně vyššího výskytu chudoby a sociálního vyloučení v Polsku v základním roce 2008. V případě Polska překročil kumulativní rozdíl počtu osob v riziku chudoby nebo sociálního vyloučení hranici 1,5 milionů již v roce 2013.

Ve sledovaném období let 2010 až 2020 došlo v Česku i Polsku ke snížení počtu osob v riziku chudoby nebo sociálního vyloučení, a to jak v absolutním, tak procentním vyjádření (viz Obr. 6.1). V roce 2010 žilo v riziku chudoby nebo sociálního vyloučení v Česku 1,495 milionů osob a jejich absolutní počet pokles v roce 2020 ve srovnání s rokem 2010 o 252 tisíc, tj. o 16,86 %. Avšak mezi léty 2011 až 2014 nejprve absolutní počet osob žijících v riziku chudoby nebo sociálního vyloučení vzrostl a překročil hranici 1,5 milionů, pozitivní trend jejich poklesu začal v roce 2015 a víceméně pokračoval až do roku 2020. V Polsku došlo při srovnání dat pro roky 2010 a 2020 k poklesu počtu ohrožených osob o 3,978 milionů, tj. o 38,22 %. Na rozdíl od Česka jejich absolutní počet klesal

v průběhu celého sledovaného období. Své národní cíle obě země splnily, avšak v rámci sledovaných rizikových skupin nebyl pokrok ve snižování výskytu chudoby nebo sociálního vyloučení stejný (viz dále).

Obr. 6.1. Osoby v riziku chudoby nebo sociálního vyloučení v Česku a Polsku - období let 2010 až 2020

Zdroj: (Eurostat, 2022), vlastní zpracování.

V rámci klasifikace členských zemí Evropské unie podle průměrné hodnoty ukazatele AROPE dosažené za sledované období let 2010 až 2020, se zařadilo Česko do první kategorie zemí s průměrnou hodnotou AROPE nižší než 16 %. Do této kategorie bylo Česko zařazeno jako jediný stát, což souvisí s tím, že ukazatel AROPE dosahuje dlouhodobě nejnižších hodnot právě v Česku. Polsko bylo zařazeno do třetí kategorie zemí, kterou tvořily země s průměrným relativním výskytem chudoby nebo sociálního vyloučení do 25 % (viz Tab. 6.1).

Tab. 6.1. Průměrný výskyt rizika chudoby nebo sociálního vyloučení v členských zemích EU - průměr za období let 2010 až 2020

1. kategorie do 16 %	2. kategorie do 20 %	3. kategorie do 25 %	4. kategorie více než 25 %
Česko	Dánsko, Finsko, Francie, Lucembursko, Německo, Nizozemsko, Rakousko, Slovensko, Slovinsko, Švédsko	Belgie, Estonsko, Malta, Polsko , Portugalsko	Bulharsko, Chorvatsko, Irsko, Itálie, Kypr, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Rumunsko, Řecko, Španělsko

Zdroj: (Eurostat, 2022), vlastní výpočty a zpracování.

Výskyt chudoby nebo sociálního vyloučení v rámci vybraných skupin populace v Česku a Polsku

Přestože hodnota ukazatele AROPE pro jednotlivé členské země Evropské unie patří mezi nejčastěji uváděné statistické údaje při hodnocení sociálních podmínek v těchto zemích, je její praktická interpretace limitována tím, že bere v úvahu celou populaci a nedokáže postihnout, ve kterých skupinách populace dochází k zvýšení či snížení tohoto rizika ve srovnání se zbytkem populace. Proto je nutné podívat se podrobněji na určité specifické skupiny populace, kterou mohou být ve vztahu k chudobě a sociálnímu vyloučení zranitelnější, a tudíž by na ně měla být směřována primární pozornost v rámci formulace cílů a nástrojů sociální politiky.

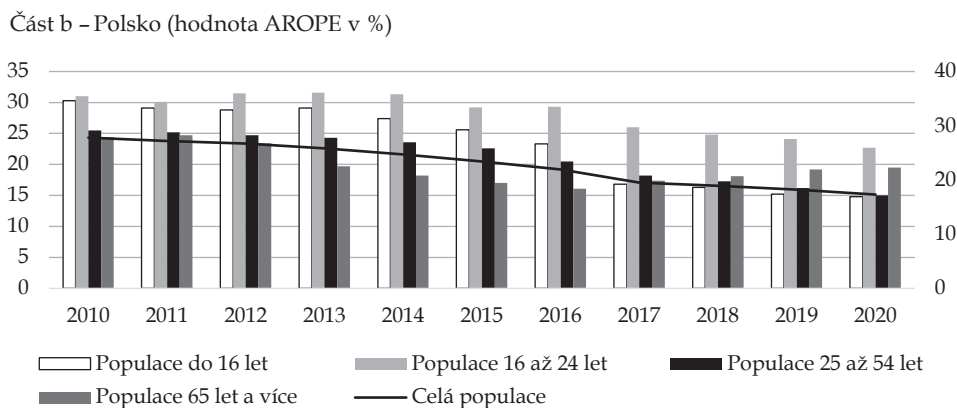
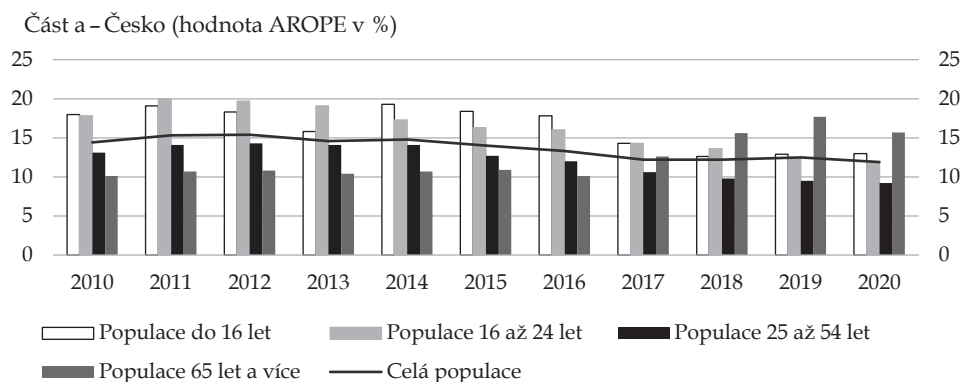
Vzhledem k tomu, že interpretace chudoby a sociálního vyloučení ze strany Evropské komise zdůrazňuje význam vzdělání pro úspěšný boj s chudobou a sociálním vyloučením, jeví se jako nezbytné sledovat výskyt chudoby v rámci skupin populace definovaných podle úrovně dosaženého vzdělání. Z hlediska věku je pak nutné sledovat s ohledem na mezigenerační přenos chudoby především výskyt dětské chudoby, a také výskyt rizika chudoby u osob starších 65 let. Obě věkové skupiny mají jen omezené možnosti zvýšení příjmů vlastním úsilím, u dětí pak je jejich sociální situace determinována sociální situací jejich rodičů. Tato dvě definiční kritéria pro členění populace lze také vztáhnout na sledování výskytu chudoby a sociálního vyloučení v domácnostech členěných z hlediska jejich složení. Opět je nutné věnovat pozornost zejména výskytu rizika chudoby nebo sociálního vyloučení v domácnostech se závislými dětmi či v domácnostech seniorů.

a. Věkové skupiny populace

V Česku nebylo možné v retrospektivě let 2010 až 2020 jednoznačně identifikovat věkovou skupinu populace nejvíce ohroženou chudobou nebo sociálním vyloučením, resp. s největším relativním výskytem rizika chudoby nebo sociálního vyloučení. V letech 2010 až 2016 byla prevalence chudoby a sociálního vyloučení nejvyšší u dětské a mladé populace. Avšak od roku 2016 došlo k poklesu výskytu chudoby a sociálního vyloučení v obou populačních skupinách, a naopak došlo k nárůstu výskytu chudoby u populace starší 65 let. Tento nárůst začal zhruba mezi roky 2017 a 2018. V roce 2019 a 2020 byl relativní výskyt chudoby u této populační skupiny nejvyšší ve srovnání s dalšími sledovanými věkovými skupinami (viz Obr. 6.2, část a).

Na rozdíl od Česka je možno v Polsku pro období let 2010 až 2020 jednoznačně říci, že nejohroženější skupinou ve vztahu k riziku chudoby nebo sociálního vyloučení je populace ve věku 16 až 24 let, která si své prvenství udržela v průběhu celého sledovaného období. Zatímco v letech 2010 až 2013 nelze sle-

dovat větší rozdíl mezi relativním výskytem chudoby a sociálního mezi dětskou populací a mladou populací, v dalších letech už rozdíl mezi oběma skupinami narůstal.

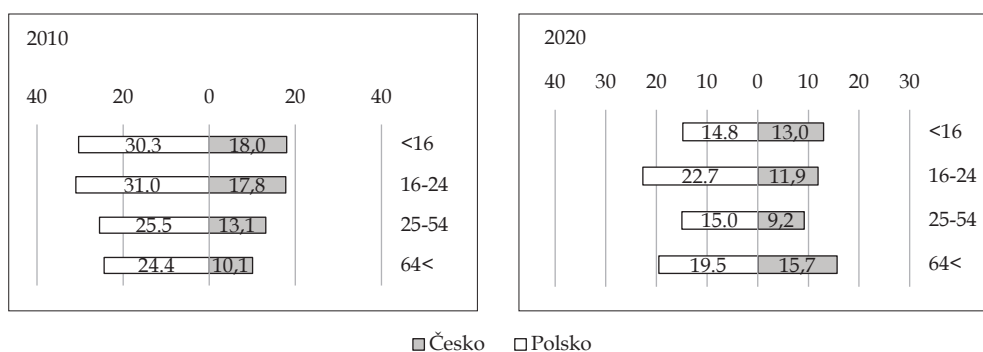
Obr. 6.2. Výskyt rizika chudoby nebo sociálního vyloučení v Česku a Polsku – věkové skupiny populace – období let 2010 až 2020

Zdroj: (Eurostat, 2022), vlastní zpracování.

Nárůst výskytu chudoby u populace v postproduktivním věku není v případě Polska tak zřetelný jako v Česku, avšak i zde jsou jeho projevy jsou patrné od roku 2018. K nejvýraznějšímu snížení hodnoty ukazatele AROPE pro populaci seniorů došlo v Polsku v průběhu let 2010 až 2016. Trend vývoje hodnoty ukazatele AROPE kopíruje trend výskytu chudoby u celkové populace, avšak jeho hodnota byla u této skupiny populace nižší. V období globální ekonomické krize a následných letech byl výskyt chudoby u populace v pro-

duktivním věku relativně vyšší než u populace seniorů, což potvrzuje závěry Antczeka a Zaidiho (2016).

Pro komparaci relativního výskytu rizika chudoby nebo sociálního vyloučení v Česku a Polsku v letech 2010 a 2020 jsou sestaveny pyramidové grafy. Z nich vyplývá, že v souladu s celkově vyšším relativním výskytem chudoby nebo sociálního vyloučení jsou hodnoty ukazatele AROPE u všech věkových kategorií v obou letech vyšší v Polsku. U všech věkových skupin došlo při srovnání výsledků pro rok 2010 a 2020 k poklesu hodnoty ukazatele AROPE, s výjimkou seniorské populace v Česku. Zde došlo k nárůstu hodnoty o 4,6 p.b. Největší pokles hodnoty AROPE byl naopak sledován v Polsku, a to v rámci věkové skupiny populace do 16 let (dětské populace). U ní došlo k poklesu míry chudoby nebo sociálního vyloučení o 15,5 p.b. (viz Obr. 6.3). To naznačuje úspěch polské vlády v úsilí o snížení výskytu dětské chudoby.

Obr. 6.3. Výskyt rizika chudoby nebo sociálního vyloučení v Česku a Polsku – věkové skupiny populace – roky 2010 a 2020 (hodnota AROPE v %)

Zdroj: (Eurostat, 2022), vlastní zpracování.

Průměrný výskyt chudoby nebo sociálního vyloučení v rámci definovaných věkových skupin populace v Česku a Polsku byl hodnocen ve srovnání s ostatními členskými zeměmi EU. Členění zemí podle průměrné hodnoty indikátoru AROPE vypočítané pro období let 2010 až 2020 bylo shodné jako v předchozí podkapitole. V rámci identifikovaných nejvíce zranitelných věkových skupin populace v Česku (populace dětí, mladá populace), byla Česká republika zařazena do 2. kategorie zemí (průměrná hodnota AROPE do 20 %). U populace seniorů si udrželo Česko stejné hodnocení jako u celkové populace, avšak u této skupiny populace bylo zařazeno do této skupiny zemí dalších sedm členských zemí Evropské unie. To potvrzuje relativně nižší výskyt chudoby a sociálního vyloučení v seniorské populaci v evropských zemích. Polsko bylo v případě po-

populace do 16 let zařazeno do třetí kategorie zemí (průměrná hodnota AROPE do 25 %) a v případě mladé populace pak do 4. kategorie zemí (průměrná hodnota AROPE vyšší než 25 %). Při hodnocení průměrné hodnoty ukazatele AROPE pro populaci seniorů dosáhlo Polsko lepší klasifikace než v případě celkové populace (viz Tab. 6.2).

Celkovou klasifikací Česka (prezentovanou v Tab. 6.1), vylepšuje především relativně nižší výskyt chudoby a sociálního vyloučení u populace v produktivním a postproduktivním věku. Polsku toto platí pouze po populaci v postproduktivním věku, avšak zde je celková klasifikace zhoršena výsledky v rámci věkové skupiny populace 16 až 24 let.

Tab. 6.2. Průměrný výskyt chudoby nebo sociálního vyloučení u věkových skupin populace v Česku a Polsku ve srovnání s ostatními členskými státy EU

Skupina populace	Česko	Polsko
Populace do 16 let	2. kategorie zemí (↓)	3. kategorie zemí (=)
Populace 16 až 24 let	2. kategorie zemí (↓)	4. kategorie zemí (↓)
Populace 25 až 54 let	1. kategorie zemí (=)	3. kategorie zemí (=)
Populace 65 a více let	1. kategorie zemí (=)	2. kategorie zemí (↑)

Pozn.: V závorce je uvedeno srovnání s celkovou klasifikací dané země podle hodnoty AROPE pro celou populaci.

Zdroj: vlastní zpracování.

b. Skupiny populace podle dosažené úrovně vzdělání

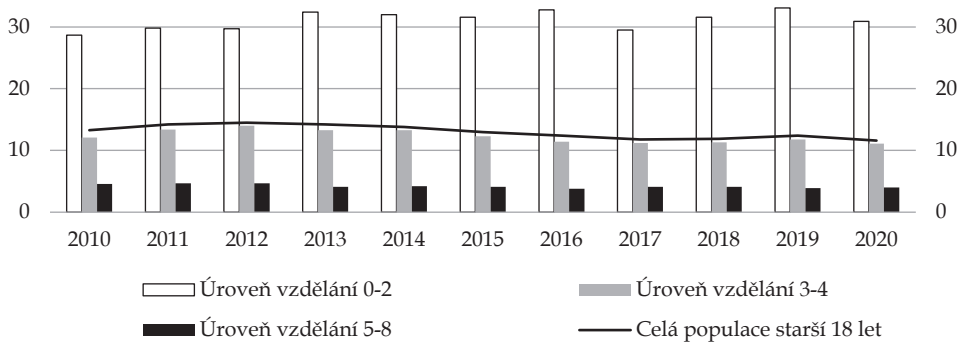
Nárůst rizika chudoby a sociálního vyloučení je všeobecně spojován s klesající úrovní dosaženého vzdělání, a to jak u dospělých osob, tak u dětí žijících s rodiči s nižší úrovní dosaženého vzdělání. Z tohoto důvodu je nutno věnovat pozornost také hodnocení rizika chudoby nebo sociálního vyloučení v Česku a Polsku v rámci skupin populace definovaných podle úrovně dosaženého vzdělání. Hodnocen je v tomto případě výskyt chudoby a sociálního vyloučení u populace starší 18 let. Definovány jsou – při uplatnění metodiky ISCED 2011 – tři vzdělanostní skupiny populace, a sice 0-2, 3-4 a 5 a více.

Výskyt rizika chudoby nebo sociálního vyloučení v Česku v retrospektivě let 2010 až 2020 jednoznačně ukazuje, že výskyt chudoby a sociálního vyloučení byl relativně vyšší v rámci skupiny populace s nejnižší úrovní dosaženého vzdělání (úroveň 0-2). Ve srovnání s populací s nejvyšším dosažením vzděláním (5-8) byl tento relativní výskyt v roce 2020 více než 7x vyšší, resp. 7x vyšší byla hodnota ukazatele AROPE. Obdobná byla v roce 2020 situace také v Polsku, kde dosáhl ukazatel AROPE u skupiny populace s nejnižší úrovní vzdělání 5,5x vyšší hodnotu než u skupiny populace s nejvyšší úrovní vzdělání. V obou ze-

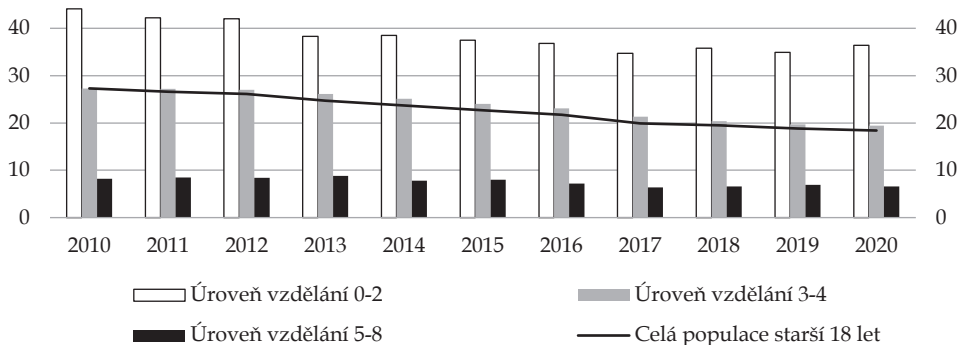
mích pak výskyt rizika chudoby nebo sociálního vyloučení u populace se střední úrovni vzdělání více méně kopíroval relativní výskyt rizik v celkové populaci (viz Obr. 6.4, části a, b).

V případě Česka je výskyt rizika chudoby a sociálního vyloučení v rámci jednotlivých vzdělanostních skupin populace relativně stabilní, mírný nárůst se v letech 2013, 2016, 2018 a 2019 projevil u populace s nejnižším vzděláním, a k mírnému poklesu došlo od roku 2015 u populace se střední úrovni vzdělání. V případě Polska došlo k výraznějšímu poklesu hodnoty ukazatele AROPE pro skupiny populace s nejnižší a střední úrovni vzdělání.

Část a – Česko (hodnota AROPE v %)

Část b – Polsko (hodnota AROPE v %)

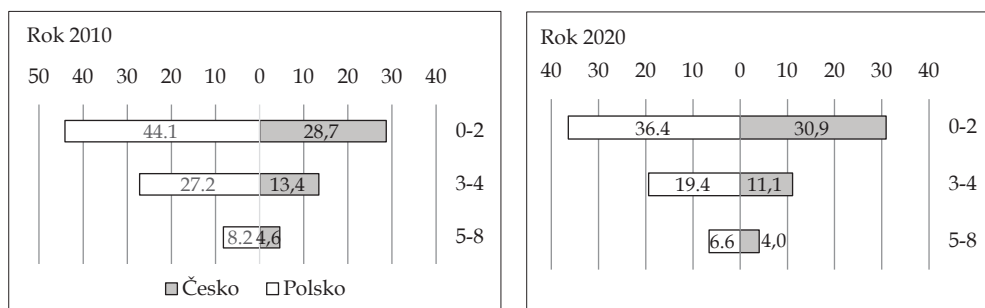

Obr. 6.4. Výskyt rizika chudoby nebo sociálního vyloučení v Česku a Polsku – skupiny populace podle vzdělání – období let 2010 až 2020

Zdroj: (Eurostat, 2022), vlastní zpracování.

Při srovnání hodnoty ukazatele AROPE pro první a poslední rok sledovaného období je zřejmé, že v případě Česka bylo v roce 2020 chudobou a sociál-

ním vyloučením ohroženo větší procento populace s nejnižší úrovní vzdělání, zatímco v Polsku prevalence chudoby v dané vzdělanostní skupině populace poklesla. Pokles je však patrný u všech skupin, což potvrzuje pozitivní trend snižování prevalence chudoby a sociálního vyloučení v celkové polské populaci.

Obr. 6.5. Komparace výskytu rizika chudoby nebo sociálního vyloučení v Česku a Polsku – skupiny populace podle vzdělání – roky 2010 a 2020 (hodnota AROPE v %)

Zdroj: (Eurostat, 2022), vlastní zpracování.

Průměrný výskyt chudoby nebo sociálního vyloučení v rámci definovaných vzdělanostních skupin v Česku a Polsku byl také hodnocen ve srovnání s ostatními členskými zeměmi EU. Členění zemí podle průměrné hodnoty indikátoru AROPE vypočítané pro období let 2010 až 2020 bylo shodné jako v předchozí podkapitole. V případě skupiny populace s nejvyšší úrovní vzdělání byly obě země zařazeny do první kategorie zemí, kam ale patřily všechny členské země EU s výjimkou Bulharska a Řecka. U populace s nejnižší úrovní vzdělání nebyla do první kategorie zemí zařazena ani jedna země Evropské unie, což potvrzuje relativně vyšší výskyt rizika chudoby a sociálního vyloučení v této vzdělanostní skupině evropské populace. Do druhé kategorie zemí bylo zařazeno pro populaci s nejnižší úrovní vzdělání pouze Nizozemsko, Česká republika a Francie patřily do třetí kategorie zemí s průměrnou hodnotou ukazatele AROPE do 25.

Tab. 6.3. Průměrné riziko chudoby nebo sociálního vyloučení u populace dle dosažené úrovně vzdělání v Česku a Polsku ve srovnání s ostatními členskými státy EU

Skupina populace	Česko	Polsko
Úroveň vzdělání 0-2	3. kategorie (↓)	4. kategorie (↓)
Úroveň vzdělání 3-4	1. kategorie (=)	3. kategorie (=)
Úroveň vzdělání 5-8	1. kategorie (=)	1. kategorie (↑)

Pozn.: V závorce je uvedeno srovnání s celkovou klasifikací dané země podle hodnoty AROPE pro celou populaci.

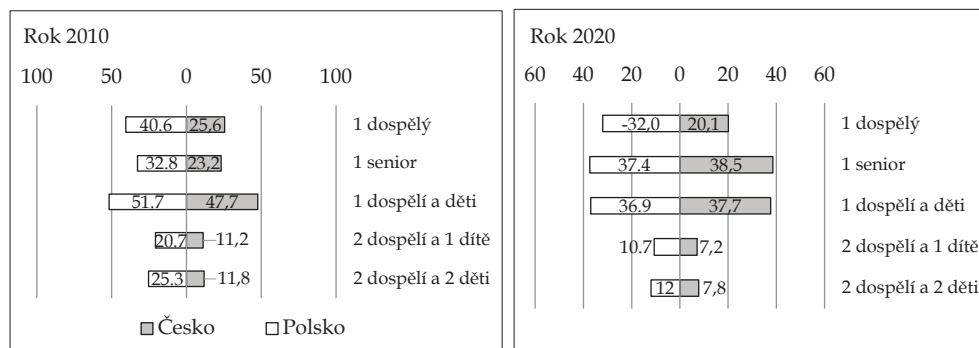
Zdroj: vlastní zpracování.

Naopak Polsko s 23 dalšími členskými státy EU patřilo až do čtvrté kategorie. Obě země tak v této vzdělanostní skupině populace dosáhly horšího hodnocení, než v případně sledování výskytu rizika chudoby a sociálního vyloučení pro celou populaci (viz Tab. 6.3).

c. Domácnosti dle složení (důraz na domácnosti s dětmi a domácnosti jednotlivců – seniorů)

V závěru analýzy byla zvláštní pozornost věnována výskytu rizika chudoby v domácnostech s různě definovaným počtem závislých dětí a v domácnostech jednotlivců – seniorů. Z předchozí analýzy vyplynulo, že chudobou byly v letech 2010 až 2020 v obou zemích ohroženy více děti a mladí lidé ve věku do 24 let věku. Mnozí z nich mohou vystupovat v dalších statistikách Eurostatu jako tzv. závislé děti, tj. děti vyživované v rámci společné domácnosti svými rodiči. Zvláštní pozornost je zaměřena také na jednočlenné domácnosti seniorů, neboť v Česku i Polsku došlo v posledních letech sledovaného období k nárůstu výskytu chudoby a sociálního vyloučení u seniorské populace.

V Česku i Polsku byl relativně vyšší výskyt chudoby a sociálního vyloučení v domácnostech jednotlivců než v domácnostech s více členy, avšak nižší hodnoty ukazatele AROPE pro rok 2020 než pro rok 2010 naznačují pozitivní trend při snižování chudoby v obou zemích. Avšak byly-li zvlášť vyčleněny domácnosti jednotlivců seniorů, tak došlo v případě Česka i Polska v roce 2020 k nárůstu výskytu chudoby u této skupiny populace ve srovnání s rokem 2010. Výraznější nárůst byl zjištěn pro Česko (viz Obr. 6.6).

Obr. 6.6. Komparace výskytu rizika chudoby nebo sociálního vyloučení v Česku a Polsku - dle složení domácností - roky 2010 a 2020 (hodnota AROPE v %)

Zdroj: (Eurostat, 2022), vlastní zpracování.

Tato zjištění potvrzují výsledky výzkumu zaměřeného na analýzu výskytu chudoby a sociálního vyloučení v rámci věkových skupin populace. Výskyt chu-

doby byl u domácností jednotlivců – seniorů v roce 2020 srovnatelný s výskytem v domácnostech rodičů samoživitelů se závislými dětmi, a to přesto, že v roce 2010 byl identifikován významný rozdíl mezi oběma skupinami. Avšak mezi léty 2010 a 2020 se výrazně zlepšila situace právě v rodinách samoživitelů. V případě Česka došlo k poklesu hodnoty AROPE u této skupiny populace o 10,0 p.b., v případě Polska o 14,8 p.b. To opět potvrzuje výsledky výzkumu vztahového k věkovým skupinám populace, kde byl pro Polsko identifikován výrazný pokles dětské chudoby.

6.5. Shrnutí a závěr

Výsledky výzkumu představeného v této studii potvrzují, že Česko i Polsko splnily své závazky pro boj s chudobou a sociálním vyloučením formulované v návaznosti na cíle Evropské komise představené ve strategii Evropa 2020. V obou zemích došlo v období let 2010 až 2020 k poklesu počtu i podílu osob v riziku chudoby nebo sociálního vyloučení. V absolutním vyjádření poklesl počet osob identifikovaných na základě metodiky Evropské komise pro sledování chudoby a sociálního vyloučení v Česku o 252 tisíc, v Polsku o 3,978 milionů. V procentním vyjádření se jednalo v Česku o pokles ve výši 16,8 % a v Polsku o 38,2 %. Avšak aplikace této metodiky na definované skupiny populace – s využitím definičních kritérií věk, vzdělání a složení domácnosti – ukázala, že v obou zemích postihuje chudoba výrazněji určité skupiny populace. Z hlediska věku se jedná především o dětskou a mladou populaci (populace ve věku do 24 let), populaci s nejnižší úrovní vzdělání a také domácnosti rodičů samoživitelů. Tyto základní vzorce byly patrné v obou zemích. Na rozdíl od Polska ale v Česku rostla v posledních letech výrazněji prevalence rizika chudoby nebo sociálního vyloučení u populace starší 65 let, v obou zemích pak došlo k nárůstu výskytu tohoto rizika mezi léty 2010 až 2020 u domácností jednotlivců – seniorů. Výsledky komparační analýzy potvrdily závěry dřívějších studií a sice, že chudoba nebo sociální vyloučení jsou přetrvávajícím problémem u určitých skupin celkové populace. Identifikace skupin populace zranitelných ve vztahu k riziku chudoby nebo sociálního vyloučení je klíčová z hlediska zacílení nástrojů sociální politiky a dalších opatření, které mohou státy ve prospěch svého obyvatelstva zavést.

Za klíčové lze považovat sledování vývoje výskytu rizika chudoby nebo sociálního vyloučení i v dalších letech, kdy je již ale Evropskou komisí aplikována nová metodika v případě ukazatelů materiální a sociální deprivace a pracovní intenzity domácností. Již v průběhu roku 2020 a posléze v roce 2021 a 2022 byla ekonomická situace v Česku a Polsku poznamenána pandemií covid-19 a jejími

důsledky, a posléze ozbrojeným útokem Ruska na Ukrajinu. Pandemie covid-19 vedla k relativnímu snížení ekonomické aktivity ve všech členských zemích Evropské unie a vedla ke krátkodobému poklesu mediánu příjmů ze zaměstnání. Avšak první odhady prezentované Eurostatem ukazují, že do konce roku 2021 vzrostl medián disponibilního příjmu v Evropské unii o 3,6 % ve srovnání s rokem 2020, a míra příjmové chudoby zůstala stabilní (Eurostat, 2022). V Česku došlo dokonce mezi roky 2020 a 2021 k poklesu míry rizika příjmové chudoby o 0,9 p.b. Česko si tak udrželo svůj dlouhodobě nejlepší výsledek v rámci všech členských zemích Evropské unie. V Polsku míra rizika příjmové chudoby zůstala na stejné úrovni a pandemie se podle předběžných dat na výskytu chudoby v Polsku – při aplikaci metodiky Evropské komise – neprojevila.

Ozbrojený konflikt na Ukrajině zahájený v únoru roku 2022 přinesl další výzvy pro všechny členské země Evropské unie, a tedy i pro Česko a Polsko. Konflikt podpořil inflační tlaky vyvolané už protipandemickými opatřeními, a to zejména v důsledku nárůstu cen energií a potravin. Inflační hranice 2,0 % byla v Evropské unii poprvé překročena v květnu roku 2021, hranice 10 % pak v srpnu 2022. Důsledky konfliktu jsou patrné na celkové ekonomické aktivitě všech evropských zemí. Zpomalení ekonomické aktivity a zrychlení inflace zvyšují riziko chudoby zejména pro nejzranitelnější skupiny evropské populace. Evropská investiční banka odhaduje, že v důsledku konfliktu může dojít v Česku ve srovnání s rokem 2020 k nárůstu míry chudoby o 3,5 p.b., v Polsku o 1,2 p.b. (Evropská investiční banka, 2022). Za nejzranitelnější části populace ve vztahu k chudobě Evropská investiční banka považuje nízkopříjmové domácnosti v zemích, v nichž je koš základních komodit více citlivý na změny cen potravin a energií. Z tohoto důvodu je potřeba opět zaměřit pozornost především na domácnosti s nízkými příjmy, domácnosti samozivitelů a domácnosti jednotlivců – seniorů.

Poděkování

Výzkum, jehož výsledky jsou prezentovány v této studii, byl podpořen v rámci projektu „Analýza strukturální nerovnováhy na trhu práce v České republice“ řešeného na Ekonomické fakultě VŠB-TUO v roce 2023 (kód projektu SP2023/079).

Seznam použitých zdrojů

- Alkire, S. & Apablaza, M. (2016). *Multidimensional poverty in Europe 2006-2012: Illustrating a methodology*. (OPHI Working Paper 74), University of Oxford.
- Antczak, R. & Zaidi, A. (2016). Risk of poverty among older people in EU countries. *CESifo DICE Report*, 14(1), 37-46.

- Chzhen, Y. & Bradshaw, J. (2012). Lone parents, poverty and policy in the European Union. *Journal of European Social Policy*, 22(5), 487-506.
- Copeland, P. & Daly, M. (2014). Poverty and social policy in Europe 2020: Ungovernable and ungoverned. *Policy and Politics: an International Journal*, 42(3), 351-365. <https://doi.org/10.1332/030557312X655503>
- Dean, H. (2016). Poverty and social exclusion. V: H. Dean, L. Platt (eds.). *Social advantage and disadvantage* (s. 3-24). Oxford: Oxford University Press.
- Ebbinghaus, B. (2021). Inequalities and poverty risks in old age across Europe: The double-edged income effect of pension systems. *Social Policy and Administration*, 55(3), 440-455. <https://doi.org/10.1111/spol.12683>
- Estivill, J. (2003). *Concepts and strategies for combating social exclusion: An overview*. Geneva: International Labour Organization.
- European Anti-Poverty Network - EAPN. (2022). Jak mierzy się ubóstwo w Polsce. Dostępne z: <https://www.eapn.org.pl/o-ubostwie/jak-mierzy-sie-ubostwo-w-polsce/>
- Eurostat. (2021a). EU statistics on income and living conditions (EU-SILC) methodology - Europe 2020 target on poverty and social exclusion. Dostępne z: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_statistics_on_income_and_living_conditions_\(EU-SILC\)_methodology_-_Europe_2020_target_on_poverty_and_social_exclusion](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_statistics_on_income_and_living_conditions_(EU-SILC)_methodology_-_Europe_2020_target_on_poverty_and_social_exclusion)
- Eurostat (2021b). Glossary: At risk of poverty or social exclusion (AROPE). Dostępne z: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_\(AROPE\)&oldid=546644](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_(AROPE)&oldid=546644)
- Eurostat (2021c). Glossary: Severe material and social deprivation rate (SMSD). Dostępne z: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Severe_material_and_social_deprivation_rate_\(SMSD\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Severe_material_and_social_deprivation_rate_(SMSD)).
- Eurostat. (2022). Early income estimates show recovery after COVID-19. Dostępne z: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20220929-1>
- Evropská investiční banka. (2022). Ukraine economic shock. Dostępne z: <https://www.eib.org/en/stories/ukraine-trade-inflation>
- Evropská komise, YouthWiki. (2022). Poland. 4. Social Inclusion. 4.1 General Context. Dostępne z: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/poland/41-general-context>
- Evropské komise. (1992). Commission of the European Communities COM(92)542 final - Towards a Europe of Solidarity. Dostępne z: <http://aei.pitt.edu/4819/1/4819.pdf>
- Evropská komise. (2010). Evropa 2020. Strategie pro inteligentní a udržitelný růst podporující začlenění. Dostępne z: https://www.vlada.cz/assets/evropske-zalezitosti/evropske-politiky/Hospodarske-politiky_EU/strategie_Evropa_2020/Sdeleni-komise.pdf
- Evropská komise (2011a). Investing into European Competitiveness: Contribution of the Czech Republic to Europe 2020 Strategy. National Reform Programme of the Czech Republic 2011. Dostępne z: https://commission.europa.eu/system/files/2017-05/nrp_czech_en_0.pdf.
- Evropská komise (2011b). Republic of Poland. National Reform Programme Europe 2020. Dostępne z: https://commission.europa.eu/system/files/2017-05/nrp_poland_en_0.pdf.
- Evropská komise. (2019). Assessment of the Europe 2020 Strategy. Joint Report of the Employment Committee (EMCO) and Social Protection Committee (SPC). Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Evropská komise. (2021). The European Pillar of Social Rights Action Plan. Dostępne z: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/70a2bffe-9041-11eb-b85c-01aa75ed71a1>
- Główny Urząd Statystyczny. GUS. (2022). Aneks do opracowania sygnalnego „Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2021 r.” Dostępne z: https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5487/14/9/1/zasieg_ubostwa_ekonomicznego_w_polsce_w_2021_roku_aneks.pdf

- Jewczak, M. & Korczak, K. (2019). The diversity and intensity of poverty in Poland. V: M. Papież, S. Śmiech (eds.), *The 13th Professor Aleksander Zeliaś International Conference on Modelling and Forecasting of Socio-Economic Phenomena*.
- Kovářová, E., Vavrek, R. & Vaňková, I. (2019). *Společensko-ekonomické předpoklady sociálního vyloučení dětí a mládeže v České republice*. Ostrava: VŠB-TUO.
- Kowalczyk, O. & Kaminski, S. (red.). (2021). *Wymiary polityki społecznej*. Wrocław: Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu.
- Krebs, V. et al. (2015). *Sociální politika*. 6., přepr. A aktual. Praha: Wolters Kluwer.
- Levitas, R. (1998). *The inclusive society? Social exclusion and new labour*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Limani, D., Gábos, A., Barama, S. R. & Kopasz, M. (2020). Social status inequalities in child poverty in the European Union. (InGRID-2 Working Paper). Leuven: InGRID-2 project 730998 - H2020.
- Mareš, P. (2006). *Faktory sociálního vyloučení*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Mareš, P. & Sirovátka, T. (2008). Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začlenování (inkluzie) – koncepty, diskurz, agenda. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 44(2), 271-294.
- Mihai, M., Titan, E. & Manea, D. (2015). Education and poverty. *Procedia Economics and Finance*, 32(6), 855-860. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)01532-4](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01532-4)
- MPSV – Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR. (2023). *Pomoc v hmotné nouzi*. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/pomoc-v-hmotne-nouzi>
- Nedomová, E. & Špiláčková, M. (2014). Chudoba, definování a možnosti jejího měření. *FÓRUM sociální politiky*, 1/2014, 2-8.
- Neubourg, Ch. Bradshaw, J., Chzhen, Y., Main, G., Martorano, B. & Menchini, L. (2012). *Child deprivation, multidimensional poverty nad monetary poverty in Europe*. (UNICEF Innocenti Working Paper IWP-2012-2).
- Nieuwenhuis, R. & Maldonado, L. C. (2017). *Single-parent families and in-work poverty*. (LIS Working Paper Series, No. 687). Luxembourg Income Study (LIS).
- Nolan, B. & Whelan, Ch. T. (2011). *The EU 2020 Poverty Target*. Amsterdam, AIAS, GINI (Discussion Paper 19).
- Papadakis, N., Amanakib, E., Drakakia, M. & Saridakia, S. (2020). Employment/unemployment, education and poverty in the Greek Youth, within the EU context. *International Journal of Educational Research*, 99, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2019.101503>
- Plecka, M. (2001). Various approaches to measuring poverty in Poland. *Argumenta Oeconomica*, 2, 71-82.
- Rada ministrů (1985). Council of the European Union. (1985). Council Decision of 19 December 1984 on Specific Community Action to Combat poverty, 85/8/EEC, OJEC, L 2, Brussels. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31985D0008&from=en>
- Ravallion, M. (2019). *On measuring global poverty*. (NBER Working Paper Series. Working Paper 26211).
- Rodrigues, C. F. (2014). Eurostat social indicators for the European Community. V: Michalos A. C. (eds.). *Encyclopaedia of Quality of Life and Well-Being Research*. Springer.
- Sen, A. (2000). *Social exclusion: Concept, application, and scrutiny*. Manila: Office of Environment and Social Development.
- Silver, H. (1994). Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review*, 133(5-6), 531-578.
- Szulc, A. (2006). Poverty in Poland during the 1990s: Are the results robust? *Review of Income and Wealth*, 52(3), 423-448.
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom*. London: Allen Lane and Penguin Books.
- Ustawa o pomocy społecznej, Dz. U. 2004 Nr 64 poz. 593
- Večerník, J. & Mysíková, M. (2015). *Chudoba v České republice. Kritický pohled na evropské ukazatele*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Vláda ČR. (2023). *Národní cíle ČR v rámci Strategie Evropa 2020*. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/evropske-zalezitosti/evropske-politiky/strategie-evropa-2020/cr/eu-2020-a-cr-78696/>
Zákon č. 111/2006 Sb., zákon hmotné nouzi.
Zákon č. 108/2006 Sb., zákon o sociálních službách.

The Risk of Poverty and Social Exclusion in Czechia and Poland: The Most Vulnerable Population Groups in Retrospect from 2010 to 2020

Abstract: Reduction of poverty and social exclusion belongs to the long-term priorities of the European Union and its Member States. Poverty and social exclusion can be considered socio-economic phenomena that impact the quality of life and distort the social cohesion. Therefore, in 2010, the European Commission formulated its commitment to reduce the number of people living at risk of poverty by 20 million by the end of the year 2020 (compared with the year 2008). This EU target was supplemented with the national targets of the EU Member States. Czechia and Poland introduced their commitments in their national reform programmes as well. Their national targets were met, and the risks of poverty and social exclusion were reduced significantly in both countries between 2010 and 2020. However, deeper analysis revealed that the progress was unambiguous when some specific population groups were considered. Especially young people, elderly people, people with low levels of education, and households with lone parent and dependent children were at higher risks of poverty, or the prevalence of poverty was increased within these specified groups of the population.

Keywords: AROPE, Czechia, Poland, European Union, poverty, social exclusion, strategy Europe 2020.